

Fiskālās disciplīnas
padome

FISKĀLAJIEM INSTRUMENTIEM JĀPALĪDZ MAZINĀT NEVIENLĪDZĪBU

Ziņojums par 2019. gada aptauju

ANOTĀCIJA

Interese par budžeta veidošanu samazinās – ja pirms četriem gadiem par budžetu bija gatavs interesēties katrs ceturtais Latvijas iedzīvotājs, tad šogad jau mazāk nekā viens no pieciem iedzīvotājiem, proti, tikai 18% no aptaujas respondentiem interesējas par to, kā tiek sastādīts Latvijas budžets. Arī šogad iedzīvotāji kritiski vērtēja valdības spēju reālistiski plānot budžeta ieņēmumus un izdevumus, kaut gan praksē valdības rezultāti budžeta tehniskajā plānošanā ir tuvi izcilībai. Iedzīvotāju kritiku kaut kādā mērā tuvāk skaidro atbilde, kurā kā problēmu cēlonis tiek atzīmēta sistēmu nesakārtotība (veselības aprūpe un izglītības sistēma), nevis naudas trūkums. Aptaujas papildus jautājumi bija saistīti ar ienākumu nevienlīdzības problēmu. Ienākumu nevienlīdzība Latvijā ir trešā augstākā Eiropas Savienībā un nabadzības riskam arvien vairāk pakļauti iedzīvotāji no 65 gadu vecuma. Aptaujas atbildes ļauj secināt, ka iedzīvotāji atbalstītu valdības pasākumus, piemēram, izmaiņas likumos vai nodokļu jomā ar mērķi mazināt nevienlīdzību. Iedzīvotāji lielāko atbalstu pauž pasākumiem studentiem no trūcīgām ģimenēm, mazturīgajiem, kā arī jauno uzņēmumu atbalstam jauno tehnoloģiju nozarēs. Efektīvākos pasākumus saredz nodokļu progresivitātē, savukārt kā lielākie šķēršļi pasākumu īstenošanā tiek atzīmēti valsts pārvaldes nekompetence un politiskās gribas trūkums.

Dace Kalsons

Pētījums 01/2019

Saturs

Kopsavilkums	3
1. Iedzīvotāju interese par valsts budžeta veidošanu saglabā lejupejošo tendenci	5
1.1. Iestāžu oficiālās mājaslapas strauji audzē savu popularitāti kā informācijas avots.....	5
1.2. Iedzīvotāji arvien kritiskāki par valdības spēju reālistiski prognozēt ieņēmumus un plānot izdevumus.....	6
1.3. Attālinoties no finanšu krīzes perioda, iedzīvotāji kļūst nedaudz pielaidīgāki pret uzkrājumu veidošanu, saglabājot nedaudz pieaugošu kritiku parāda veidošanas jautājumos	7
1.4. Budžeta deficītu drīkst mazināt vien mazinot budžeta izdevumus.....	8
1.5. Sistēmas sakārtošana ir lielāks uzdevums nekā finansējuma trūkums – tā iedzīvotāji par veselības un izglītības nozarēm.....	9
2. Iedzīvotāji pauž atbalstu fiskālo instrumentu izmantošanai – nodokļu progresivitātei – nevienlīdzības mazināšanā	10
2.1. Ienākumu nevienlīdzība Latvijā ir trešā lielākā Eiropas Savienībā.....	11
2.2. Latvijas iedzīvotāji ir gatavi ienākumu nevienlīdzības mazināšanas pasākumiem	12
2.3. Lielāko atbalstu aicina sniegt studentiem no trūcīgām ģimenēm.....	13
2.4. Nodokļu progresivitāte kā efektīvākais līdzeklis, savukārt nekompetence valsts pārvaldē kā būtiskākais šķērslis nevienlīdzības mazināšanā	13
3. Par Fiskālo padomi šogad ir dzirdējuši jau 29% no respondentiem.....	14
Secinājumi.....	15
Rekomendācija	16
Izmantotā literatūra.....	17
1.pielikums. Nabadzības riska indeksa (AROP) skaidrojums.....	18

Kopsavilkums

Kopš 2016. gada ikgadēji sadarbībā ar pētījumu centru SKDS tiek veikta Fiskālās disciplīnas padomes (turpmāk – Padome) aptauja par to, kā Latvijas iedzīvotājs vērtē valsts naudas disciplīnu¹. Aptauja ir organizēta tā, ka tajā gadu no gada saglabājas nemainīgo jautājumu daļa par valsts budžeta jautājumiem un arī par Padomes atpazīstamību, taču arī katru gadu kāda daļa no aptaujas jautājumiem ir veltīta kādai aktuālai tēmai – šoreiz izvēlētie papildu jautājumi ir par to, kā sabiedrība redz nevienlīdzības mazināšanas iespējas.

Centrālajā aptaujas jautājumā par iedzīvotāju interesi par budžeta veidošanu diemžēl saglabājas lejupejoša tendence. Salīdzinot ar pirmo aptauju pirms četriem gadiem, kurā katrs ceturtais iedzīvotājs izrādīja interesi par budžetu, šogad jau mazāk par katru piekto (18%) iedzīvotāju interesējas par Latvijas valsts budžeta veidošanu.

Nemainīgi kritiski iedzīvotāji ir vērtējumā par valdības spēju veidot reālistisku budžetu gan no ieņēmumu, gan izdevumu puses. Valdība saņem vien 4 punktus no 10 par ieņēmumu prognožu kvalitāti un 3,86 no 10 par izdevumu plānu kvalitāti. Ja šo iedzīvotāju vērtējumu salīdzina ar faktisko Valdības darbu gan ieņēmumu, gan izdevumu plānošanā, tad ir iespēja redzēt Valdības piesardzību abu budžeta pušu plānošanā – ieņēmumu plāni ikgadēji ir mazāki nekā vēlāk ieņēmumu izpilde, un arī izdevumu plāni ikgadēji ir lielāki nekā vēlāk rezultāts, kurā ir izdevies nedaudz ietaupīt jeb visu neiztērēt kā plānots.

Jautājumā par uzkrājumu veidošanas nepieciešamību valsts budžetā, iedzīvotāji sniedz nemainīgi augstu novērtējumu (7,48 no 10), tomēr gadu gaitā šis vērtējums ir piedzīvojis kritumu no 8,37 (2016. gadā). Parāda audzēšana gudru investīciju gadījumā ir pieņemama (6,99 no 10), taču šeit atkal iedzīvotājs paliek kritiskāks, jo 2016. gadā to pieļāva ar 7,8 punktiem no 10.

Izdevumu samazināšana, kā risinājums budžeta deficīta mazināšanai, saglabā absolūti pārliecinošu pārkumu (89%), pretstatā nodokļu palielināšanai (4%), kā otram risinājumam. Savukārt nozaru griezumā iedzīvotāji nemainīgi ieilstu pret izdevumu samazināšanu veselības aprūpei, sociālajām garantijām un izglītībai un zinātnei. Līdzīga nemainība ir arī trim pirmajām vietām, kuras nepieciešamības gadījumā drīkstētu izvērtēt pirmās – atalgojums valsts pārvaldē, valsts aizsardzības un iekšējās drošības izdevumi un atbalsts mākslai un kultūrai.

Neskatoties uz to, ka veselības aprūpes un izglītības sistēmas izdevumus iedzīvotāji neļautu mazināt, tad taujāti tālāk par problēmu cēloņiem šajās nozarēs, iedzīvotāju vairākums pauda viedokli, ka problēmas ir vairāk dēļ nesakārtotas sistēmas, nevis dēļ nepietiekama finansējuma.

2017. gadā Latvijas iedzīvotāju ienākumu nevienlīdzība bija trešā augstākā un nabadzības riska indeksa rādītājs bija ceturtais augstākais Eiropas Savienībā. Pie tam iedzīvotāji vecumā no 65 gadiem arī pēc valsts pabalsta saņemšanas ir pakļauti nabadzības riskam 2017. gadā divkārt vairāk nekā tas bija 2004. gadā – 2017. gadā 45,7% pensionāru saņēma ieņēmumus zem 60% no iedzīvotāju ienākumu mediānas, savukārt 2004. gadā šādu pensionāru īpatsvars bija 21,1%.

Aptaujā 85% iedzīvotāju pauž atbalstu pasākumiem, piemēram, likumu, nodokļu izmaiņām, lai mazinātu ienākumu nevienlīdzību – 50% atbildēja, ka noteikti jāveic šādi pasākumi, 35% atbildēja, ka drīzāk jāveic pasākumi un vien 6% atbildēja, ka drīzāk nav jāveic un 2%, ka nav jāveic pasākumi nevienlīdzības mazināšanai.

¹ Šis ziņojums ir apskats par iedzīvotāju viedokli par budžeta disciplīnu. Ziņojumā pausts autores – Fiskālās disciplīnas padomes darbinieces – viedoklis, kas ne vienmēr atspoguļo Fiskālās disciplīnas padomes oficiālo viedokli. Autore uzņemas atbildību par pieļautajām kļūdām un neprecizitātēm.

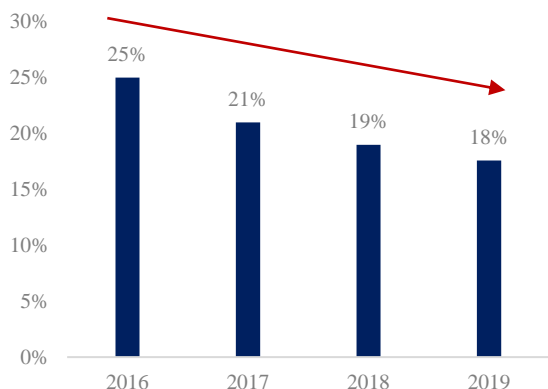
Iedzīvotāji pauž lielāko atbalstu pasākumiem, kas atbalstītu studentus no trūcīgām ģimenēm (87%); kas dotu lielāku sociālo atbalstu mazturīgajiem (82%) un kas dotu atbalstu jaunajiem uzņēmumiem jaunu tehnoloģiju nozarēs (81%).

Kā divus efektīvākos pasākumus nevienlīdzības mazināšanā iedzīvotāji min progresīvā ienākumu nodokļu sistēmu (51%) un progresīvā nekustamā īpašumu nodokļu sistēmu (36%), savukārt kā divi lielākie šķēršļi ienākumu nevienlīdzības mazināšanā tiek atzīmēti valsts pārvaldes nekompetence (61%) un polistiskās gribas trūkums (44%). **Saliekot kopā abas puses, atliek rekomendēt valdībai ar lielāku dūšu piekerties progresivitātes instrumentārijam un atbildīgi izmantot šos fiskālos rīkus nevienlīdzības mazināšanā.**

Fiskālā sargsuņa riešanu ir sadzirdējuši 29% iedzīvotāju, un 46% no tiem iedzīvotājiem, kam ir augstākā izglītība. Padomes proaktīvās aktivitātes ir pamats šādam pakāpeniskam atpazīstamības pieaugumam (no 21% 2016. gadā).

1. Iedzīvotāju interese par valsts budžeta veidošanu saglabā lejupejošo tendenci

Latvijas iedzīvotāju interese par valsts budžeta veidošanu turpina samazināties (sk. 1. attēlu). Ja pirmajā apsekojuma gadā (2016. gads) interesi par budžeta veidošanu izrādīja 25% no respondentiem, tad šis īpatsvars gadu no gada piedzīvo lēnu un pakāpenisku kritumu – šogad (2019. gads) jau līdz 18%. Samazinājums ieinteresēto iedzīvotāju īpatsvarā par 7% punktiem ir būtisks, un būtu svarīgi veicināt virziena maiņu.

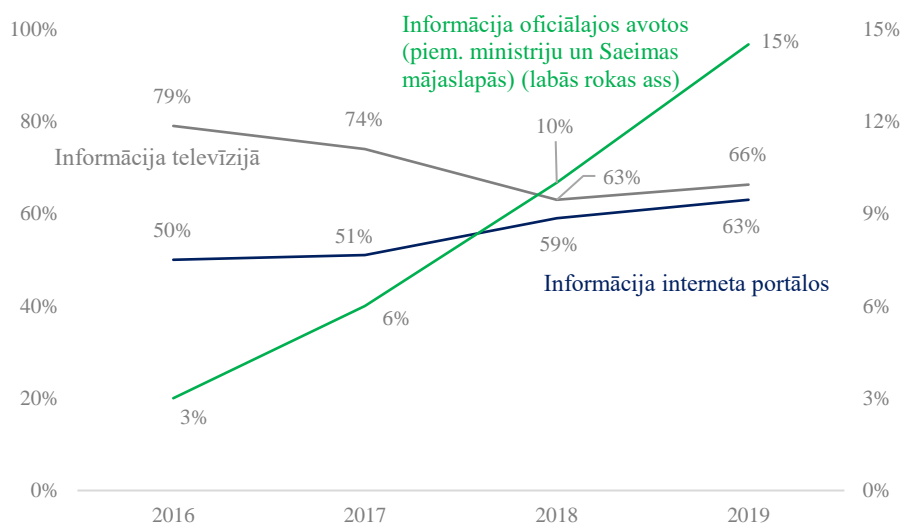
1. attēls. Interese par valsts budžeta veidošanu, %, respondenti, kas atbildēja apstiprinoši no kopējā skaita, n=1000. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Šajā jautājumā nav nepieciešamība piedomāt papildu iemeslus, kāpēc sabiedrība samazina savu interesi, jo tie var būt tik pat lielā mērā saistīti gan ar iedzīvotāju skepsi un to, ka sabiedrības intereses jebkurā gadījumā netiktu ņemtas vērā, gan tik pat labi ar uzticēšanos Valdības spējai veidot valsts budžetu un profesionālo solidaritāti.

Tomēr novēroto lejupejošo tendenci jānosauc par satraucošu, jo valsts budžets ir daļa no sabiedrības līguma, un iedzīvotājiem būtu jā saglabā aktivitāte un interese par to. Ideālā gadījumā – interese par to, kā norit šī līguma izpilde gan ieņēmumu, gan izdevumu, gan arī līdzsvarošanas daļā.

Iedzīvotāju atbildes atbilstoši sociāldemogrāfiskajām grupām parāda, ka lielākā interese ir publiskajā sektorā nodarbinātajiem (28%), iedzīvotājiem ar augstiem ienākumiem (36%) un iedzīvotājiem ar augstāko izglītību (30%). Ja pirmās divas pazīmes pa gadiem nav mainījušās vairāk par diviem procentpunktiem, tad pēdējā pazīmē, t.i. iedzīvotāji ar augstāko izglītību, svārstība ir būtiskāka: 2016. gadā interesējās par budžetu 39%, 2017. gadā – 33%, 2018. gadā – 29% un šogad – 30% no augstāko izglītību ieguvušiem respondentiem.

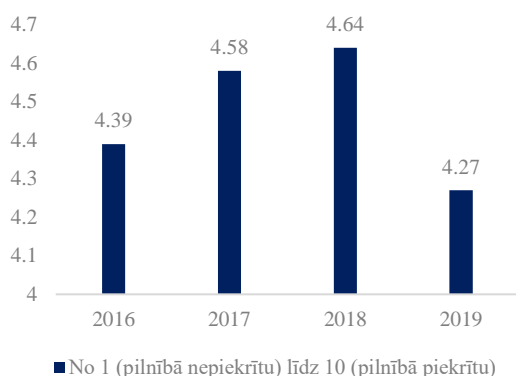
1.1. Iestāžu oficiālās mājaslapas strauji audzē savu popularitāti kā informācijas avots

2. attēls. Kur seko līdzī tam, kā tiek sastādīts valsts budžets? % no respondentiem, kas interesējās par budžeta veidošanu, n=175. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Informācijai par budžeta veidošanu iedzīvotāji visbiežāk seko līdzī televīzijā (66%) un interneta portālos (53%), kā arī savu straujo uzticības kāpumu turpina iestāžu mājaslapas (sk. 2. attēlu). Arī šogad ir pieaugums par 5% punktiem, salīdzinot ar iepriekšējā gadā novēroto apmēru. **Kopumā jau 15% no**

visiem respondentiem, kas interesējas par budžetu, informāciju iegūst tieši oficiālajos avotos, piemēram, ministriju, Saeimas mājaslapā. Nenoliedzami arī laikraksti (27%) un radio (24%) saglabā savu nišu, tomēr tieši oficiālie avoti pakāpeniski iegūst pirmavota statusu informācijai par valsts budžetu.

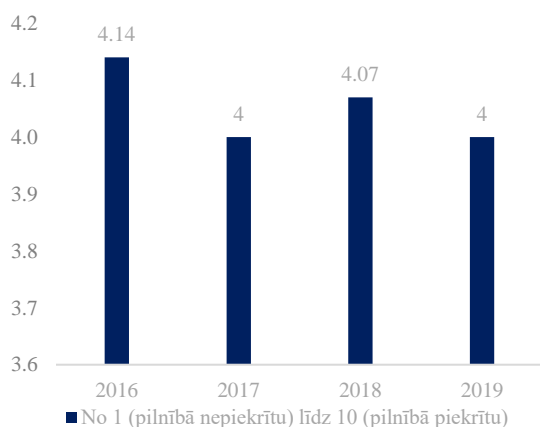
3. attēls. Publiski pieejamā informācija ir pietiekama, lai novērtētu, kā tiek sastādīts valsts budžets, vidējā vērtība no visu respondentu atbildēm. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

5,12. Atšķirības nav būtiskas, taču šeit svarīgs ir pārmaiņu virziens, kas liecina, ka iedzīvotājiem ar augstāko izglītību publiski pieejamā informācija ir kļuvusi pietiekamāka pretēji tam, ka ar zemāku izglītību – mazāk pietiekama. Diemžēl tas var arī liecināt par to, ka informācijas avotu pieejamība nav palikusi vienkāršāka, bet gluži pretēji.

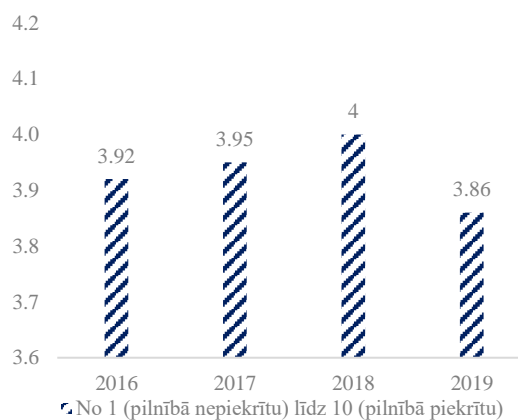
Ja salīdzina atbildes atkarība no tā, vai seko līdzī tam, kā tiek sastādīts valsts budžets, tad respondenti, kuri seko līdzī budžeta veidošanai vērtē publiskās informācijas pietiekamību ar 5,52, pretēji to respondentu atbildēm, kas neseko budžeta veidošanai un uzskata, ka informācijas pietiekamība ir vien 3,92 punktu apmērā no 10.

1.2. Iedzīvotāji arvien kritiskāki par valdības spēju reālistiski prognozēt ieņēmumus un plānot izdevumus

Divi jautājumi, kuros iedzīvotāji vērtē valdības spēju reālistiski veidot budžetu – gan valdības spēju objektīvi prognozēt ieņēmumus, gan valdības spēju objektīvi plānot izdevumu pusi – arī kļūst kritiskāki. **Ieņēmumu plānošanu iedzīvotāji vērtē noturīgi uz 4 punktiem no 10, un pavisam nedaudz vājāk arī izdevumu plānošanas spējas iedzīvotāji vērtē tuvu 4 punktiem, t.i. 3,86 no 10.**

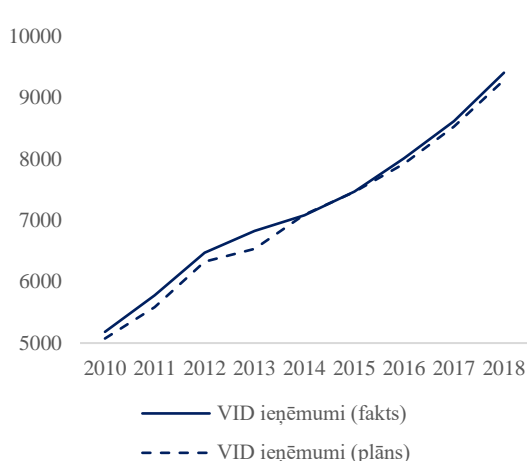

4. attēls. Latvijas valdība ieņēmumu prognozēšanai pieiet reālistiski, vidējā vērtība no visu respondentu atbildēm. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

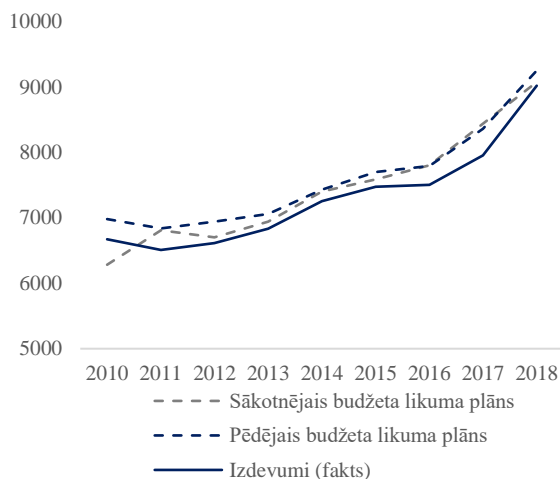

5. attēls. Latvijas valdība izdevumu plānošanai pieiet reālistiski, vidējā vērtība no visu respondentu atbildēm. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Iedzīvotājiem ir kritisks vērtējums (sk. 4. un 5. attēlu) visos četros aptaujas gados. Savukārt, ja salīdzinām to, kā izskatās dati jau pēc valdības darbības fakta, tad, līdzīgi kā citos gados, periodā kopš 2010. gada līdz 2018. gadam Valdības plāni ir bijuši ļoti piesardzīgi. 6. un 7. attēlā var ātri novērtēt to, ka nodokļu ieņēmumu plāni ikreiz ir nedaudz pārsniegti (sk. 6. attēlu), savukārt izdevumu plānu izpildē ir izdevies ikreiz kāds neliels ietaupījums (sk. 7. attēlu).

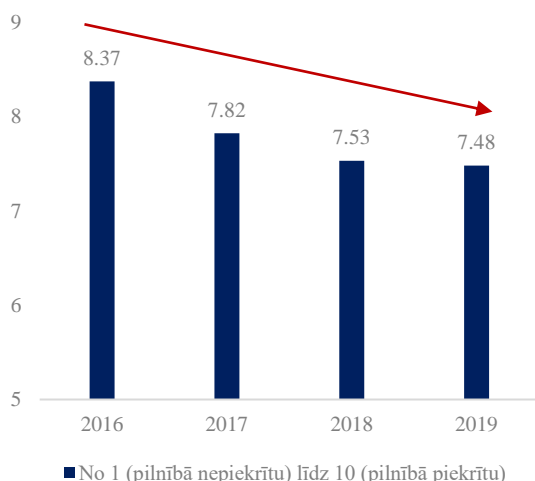
6. attēls. Valsts budžeta ieņēmumu plānu izpilde 2010.-2018. gadā, milj. euro. Nodokļu ieņēmumi, iesk. valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Avots: Valsts ieņēmumu dienests

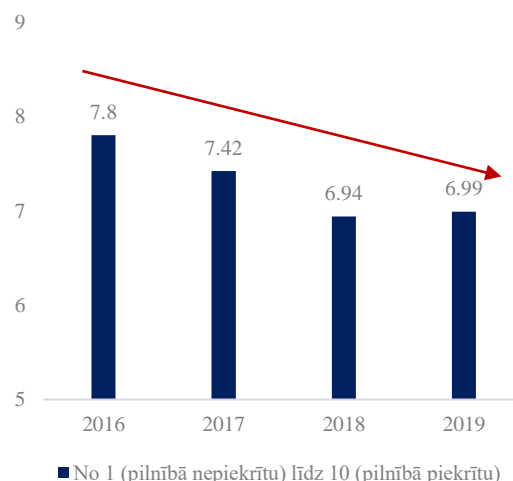
7. attēls. Valsts budžeta izdevumu plānu izpilde 2010.-2018. gadā, milj. euro. Avots: Valsts kase, Finanšu ministrija

1.3. Attālinoties no finanšu krīzes perioda, iedzīvotāji kļūst nedaudz pielaidīgāki pret uzkrājumu veidošanu, saglabājot nedaudz piecauģošu kritiku parāda veidošanas jautājumos

Arvien vairāk attālinoties no 2008. gada lielās finanšu krīzes un tam sekojošā taupības perioda, iedzīvotāji arī paliek mazāk ieinteresēti par nepieciešamību veidot iekrājumus grūtākiem laikiem (sk. 8. attēlu). **Vienlaikus, protams, jāatzīst, ka vērtējums 7,48 no 10 punktiem (pilnībā piekrītu) ir vēl aizvien ļoti augsts un valdības rīcību atbalstošs novērtējums.**

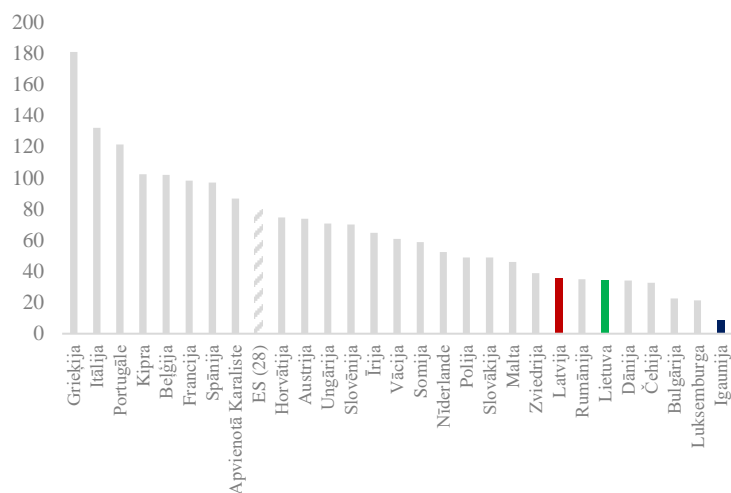
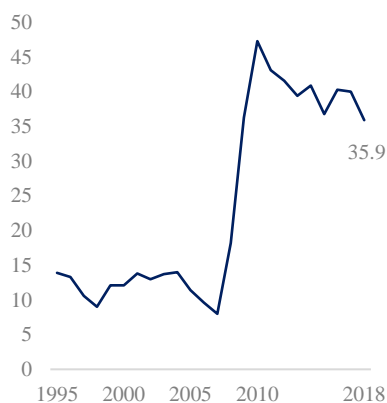
8. attēls. Periodā, kad ekonomika strauji aug un attīstās, jāveido iekrājumi grūtākiem laikiem, vidējā vērtība no visu respondentu atbildēm. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

9. attēls. Ekonomiskas izaugsmes posmā valsts parādu var palielināt tikai ar nosacījumu, ka nauda tiek investēta projektos vai jomās, kuru pozitīvo ietekmi izjutīs arī nākamās paaudzes, vidējā vērtība no visu respondentu atbildēm. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

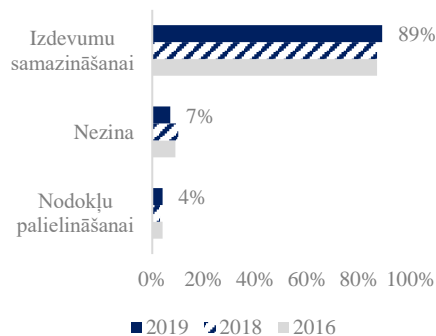
Tomēr neskatoties uz to, ka uzkrājumu veidošanai samazinās piekrišana – arī parāda veidošanā sarūk piekrišana (sk. 9. attēlu). Lai arī līdzīgi kā iepriekšējā jautājumā, atbalsts ir paliels par labu gudrām investīcijām un parāda audzēšanai (6,99 no 10), tad tomēr šajā jautājumā pieaug piesardzība. Īpaši jau ņemot vērā to, ka arī ekonomikas augsmes gados Latvijas valdībai bija lielākā apmērā jāsamazina parāda apmērs (sk. 10. attēlu), jo redzam arī, ka pārējām Baltijas valstīm izdodas parādu (% no iekšzemes kopprodukta (turpmāk – IKP) noturēt zemākā līmenī (sk. 11. attēlu). 2018. gada beigās Latvijas valsts parāds bija 35,9% no IKP, Lietuvas – 34,2% no IKP un Igaunijas – 8,4% no IKP.

10. attēls. Latvijas valsts parāda līmenis, 1995.-2018. gadā, % no IKP. Avots: Eurostat.

11. attēls. Valsts parādu līmenis Eiropas Savienībā 2018. gadā, % no IKP. Avots: Eurostat.

1.4. Budžeta deficītu drīkst mazināt vien mazinot budžeta izdevumus

12. attēls. Gadījumā, ja ir nepieciešams samazināt budžeta deficītu, kuram no minētajiem variantiem jādod priekšroka. % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Teju sastindzis (sk. 12. attēlu) un vienlaikus arī augsts atbalsts ir par to, kā rīkoties gadījumos, kad ir nepieciešams samazināt budžeta deficītu. Stabila priekšroka tiek dota izdevumu samazināšanai (89% iedzīvotāju), nevis nodokļu palielināšanai (4%).

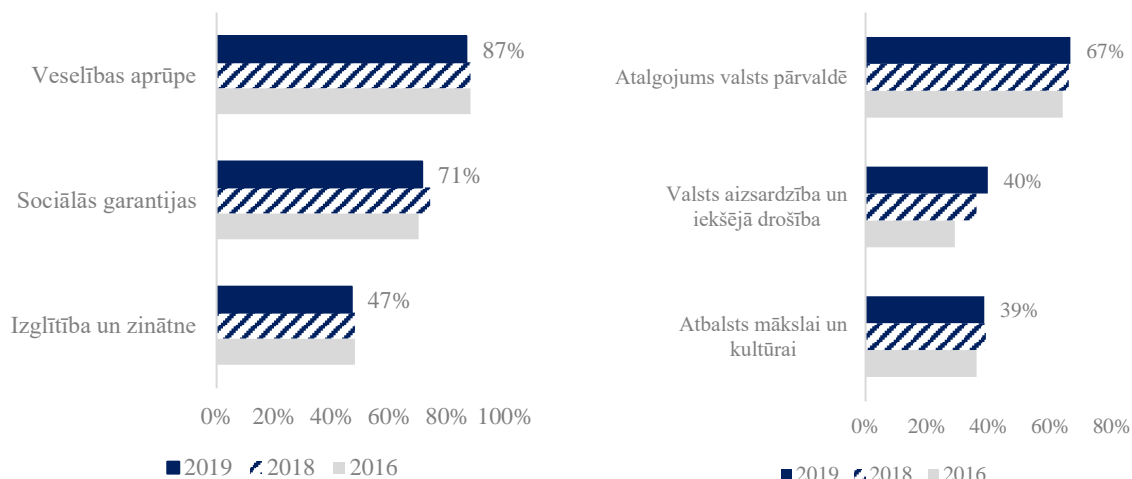
Arī jautājumos, kuru nozaru izdevumus nedrīkst aiztikt pat krīžu gadījumos un kuras no nozarēm drīkst *cirpt* pirmās, iedzīvotāji ir ļoti konservatīvi un pirmās trīs vietas ir stabilas visus četrus gadus (sk. 13. un 14. attēlu).

Iedzīvotāji visus gadus ir vienprātis, ka veselības aprūpe (87%), sociālās garantijas (71%) un izglītība un zinātne (47%) ir tās trīs galvenās nozares, kuras jāaudzē arī kritiskos brīžos (sk. 13. attēlu).

Savukārt kā pirmās, kuras drīkst izvērtēt gadījumos, kad trūkst līdzekļu, ir atalgojums valsts pārvaldē (67%), valsts aizsardzība un iekšējā drošība (40%) un atbalsts mākslai un kultūrai (39%) (sk. 14. attēlu).

Abos jautājumos trīs pirmās vietas nemainās to sastāvā (šogad vienīgi pamainījās vietu kārtība starp valsts aizsardzību un atbalstu mākslai un kultūrai).

Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

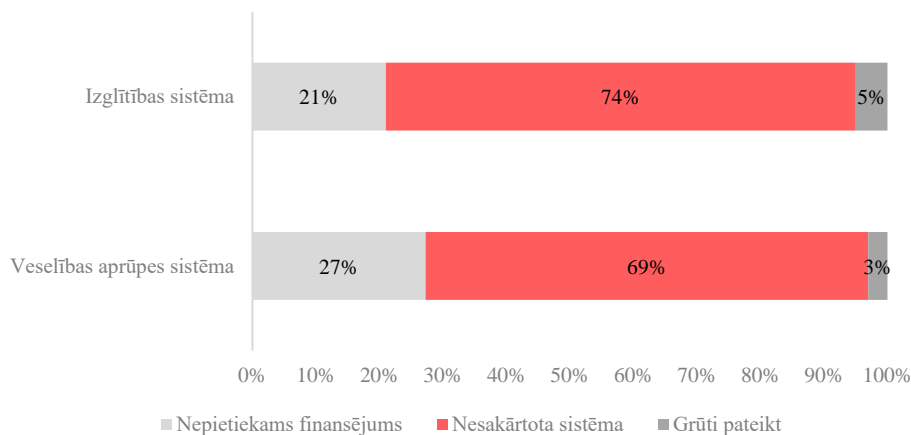

13. attēls. Gadījumā, ja ir nepieciešams samazināt budžeta izdevumus, kuras četras pozīcijas nevajadzētu skart. Top 3. % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

14. attēls. Gadījumā, ja ir nepieciešams samazināt budžeta izdevumus, kuras četras pozīcijas jāizvērtē pirmās. Top 3. % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

1.5. Sistēmas sakārtošana ir lielāks uzdevums nekā finansējuma trūkums – tā iedzīvotāji par veselības un izglītības nozarēm

Šogad aptaujā gājām nedaudz tālāk – taujājot par problēmu cēloņiem divās jomās – izglītības sistēmā un veselības aprūpes sistēmā. Jautājumā pretstatot naudas trūkumu un sistēmas nesakārtotību (sk. 15. attēlu). **Iedzīvotāji abos gadījumos saskata lielāku darbu sistēmas sakārtošanā, nekā finansējuma trūkumā – izglītības sistēmas nesakārtotība tiek vērtēta kā nedaudz lielāka (74%) par veselības aprūpes sistēmas problēmām sistēmā (69%).**

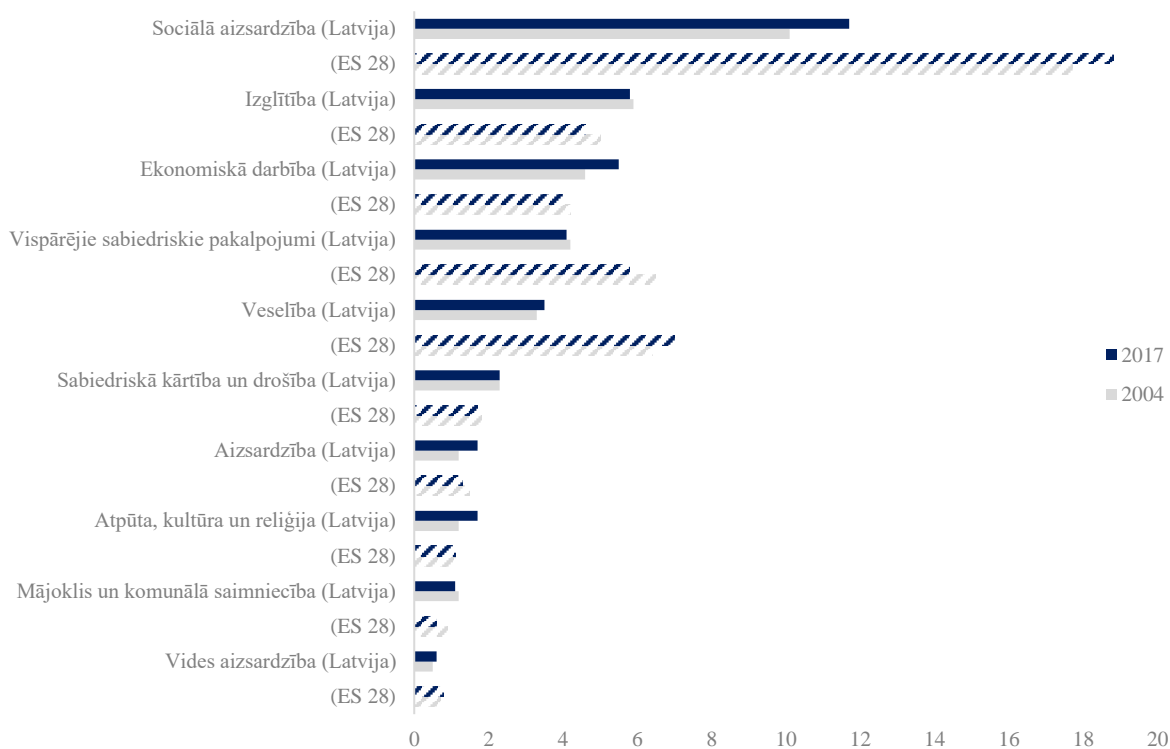

15. attēls. Vispārīgi runājot, kas ir vairāk vainojams pie problēmām šajās jomās – nepietiekams finansējums vai nesakārtota sistēma? % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Lai arī Eiropas Komisija pamatoti (EK 2019) norāda, ka Latvija vidēji tērē mazāk veselībai (divas reizes mazāk) un sociālajai aizsardzībai (par 7% punktiem mazāk) nekā citas Eiropas Savienības dalībvalstis, tomēr aplūkojot (sk. 16. attēlu) valsts budžeta izdevumu izmaiņas 2017. gadā kopš 2004. gada, var konstatēt, ka ir izdevies kāpināt pakalpojumu apmēru visās nozarēs, t.sk. arī nedaudz veselības nozarē. Valdībai saglabājot ilgtermiņā spēju kāpināt budžeta ieņēmumu pusi, pakāpeniski turpinās pieaugt arī nozaru finansējums.

Ja salīdzina nozaru finansējuma izmaiņas – kādas tās bija Latvijā šajā periodā un Eiropas Savienībā vidēji – tad lielākoties nozaru finansējumi iet līdzīgā virzienā. Taču dažās nozarēs bija pretēji izmaiņu impulsi – kultūra, aizsardzība, vispārējie sabiedriskie pakalpojumi, ekonomiskā darbība.

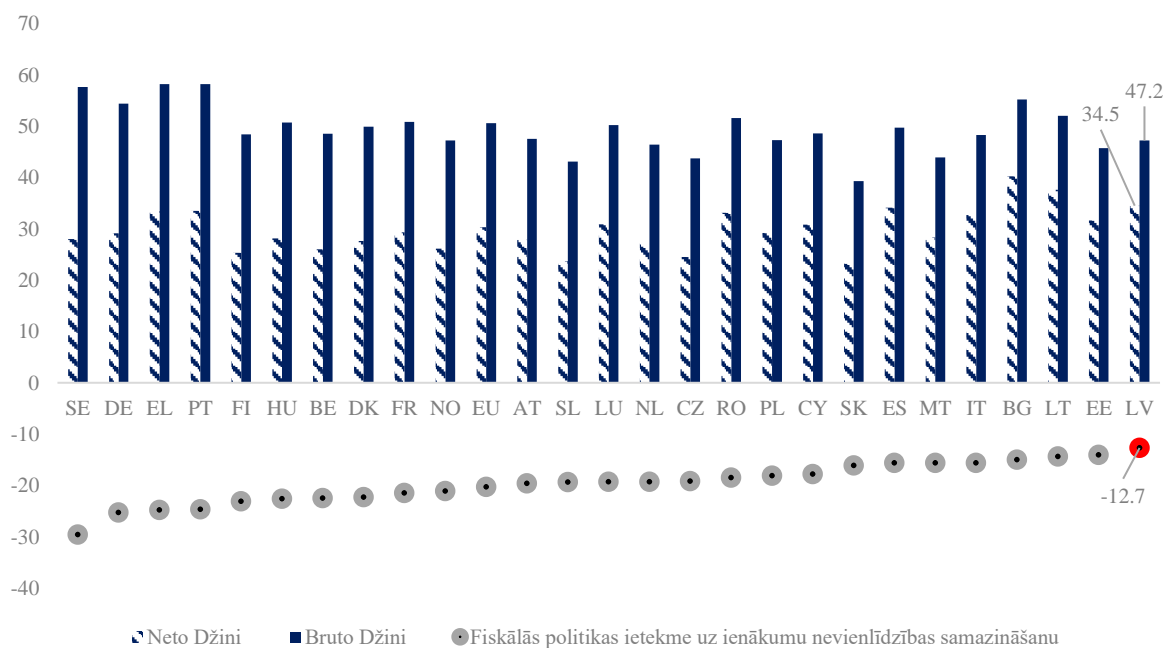
Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

16. attēls. Valsts budžeta izdevumi 2004. un 2017. gadā funkciju dalījumā, % no IKP. Avots: Eurostat.

2. Iedzīvotāji pauž atbalstu fiskālo instrumentu izmantošanai – nodokļu progresivitātei – nevienlīdzības mazināšanā

Šī gada iedzīvotāju aptaujā bez iepriekš apskatītajiem ierastajiem jautājumiem tika tuvāk taujāts par sabiedrības gatavību mazināt nevienlīdzību. Lielā mērā šāds uzstādījums izveidojās dēļ situācijas, ka **Latvijas valdības fiskālā politika ir vājākā Eiropas Savienībā spējā mazināt nevienlīdzību** (sk. 17. attēlu). Jautājumi bija mērķēti ar domu, vai pretstatā valdības rīcībai, iedzīvotāji jau ir gatavi šo problēmu atzīt un strādāt kopā tās mazināšanā.

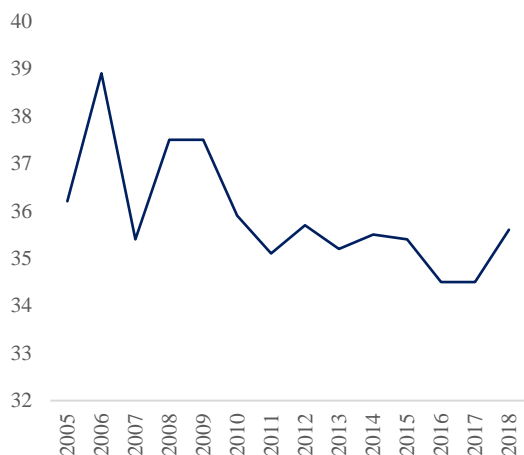

Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

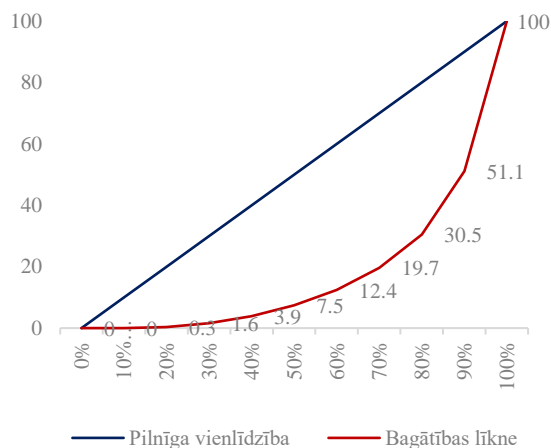
17. attēls. Fiskālās politikas ietekme uz ienākumu nevienlīdzības samazināšanu 2017. gadā. Avots: Eurostat, SILC apsekojums.

2.1. Ienākumu nevienlīdzība Latvijā ir trešā lielākā Eiropas Savienībā

Nevienlīdzību ierasti mēra ar Džini koeficientu, kas Latvijā 2017. gadā bija trešais augstākais Eiropas Savienībā (atpaliekot vien no Lietuvas un Bulgārijas), kā arī 2018. gadā piedzīvoja kāpumu par 1,1% punktu līdz 35,6% (sk. 18. attēlu).

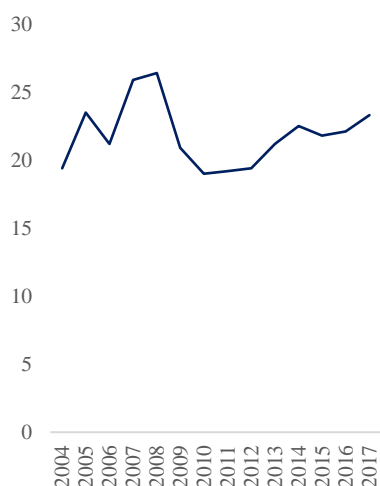
18. attēls. Džini koeficients Latvijā 2005.-2018. gadā. Avots: Eurostat.

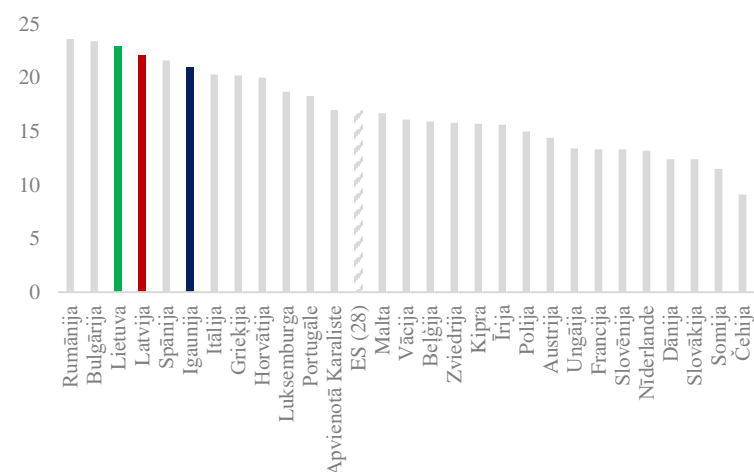
19. attēls. Bagātības sadalījums Latvijā 2016. gadā. Avots: Eiropas Centrālā banka.

Džini koeficienta nosacīts turpinājums ir arī nevienlīdzības raksturojums pēc bagātības (sk. 19. attēlu), kur diemžēl "nevienlīdzības vēders" Latvijai ir būtiski liels. Ideālais teorētiskais sadalījums ir taisne, un jo mazāks ir "vēders", jo vienlīdzīgāka sabiedrība. Diemžēl pēc šāda mērījuma Latvijai ir augstākā nevienlīdzība eirozonā (EK 2018). Salīdzinot, piemēram, ar Igauniju, kurai arī ir augsts rādītājs – 69,1%, Latvijai bagātības nevienlīdzības rādītājs ir 78,5%.

Vēl no daudzskaitlīgā nevienlīdzības mērījumu klāsta atzīmēsim AROP (sk. detalizētāk teorētisko skaidrojumu 1. pielikumā) jeb nabadzības riska indeksu, kas Latvijai (22,1% iedzīvotāju) ir būtiski augstāks nekā vidēji Eiropas Savienībā (16,9% iedzīvotāju) (sk. 20. un 21. attēlu).

20. attēls. Nabadzības riska indekss Latvijā 2004.-2017. gadā. Avots: Centrālā statistikas pārvalde

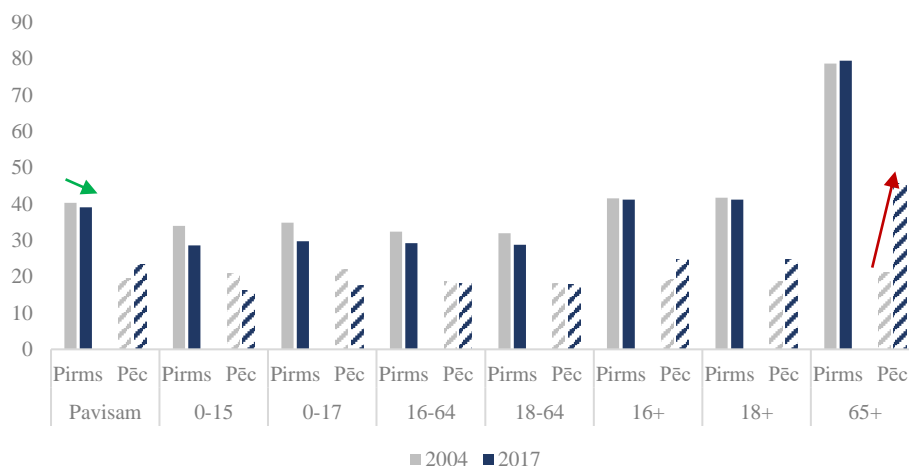

21. attēls. Nabadzības riska indekss Eiropas Savienībā 2017. gadā. Avots: Eurostat

Pēc nabadzības riska mērījumiem Baltijas valstis ir pirmajā sešiniekā Eiropas Savienībā, kas varētu liecināt, ka tautsaimniecības konverģences process neaizķer sapratni par sabiedrības vienlīdzības

nozīmību. Eiropas Komisija šīgada ziņojumā (EK 2019) arī norāda, ka sociālo pārvedumu (izņemot pensijas) ietekme uz nabadzības mazināšanos ir kritiskā stāvoklī.

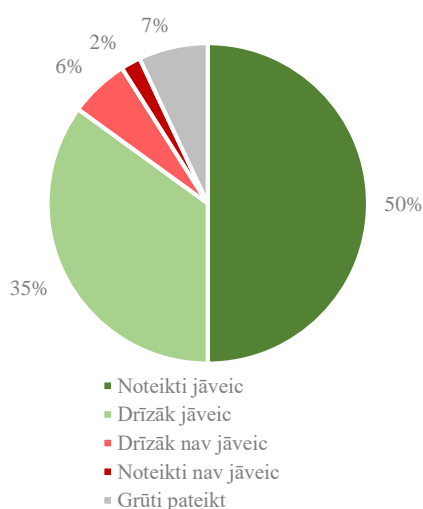
Nedaudz tuvāk aplūkojot (sk. 22. attēlu) nabadzības riska indeksa izmaiņas pirms un pēc sociālo transfertu saņemšanas pēc vecuma, redzams, ka visās vecuma grupās nabadzības risks mazinās pēc fiskālās (sociālie pabalsti no valsts) palīdzības saņemšanas. **Tomēr kopumā atsevišķas vecuma grupas uzrāda ļoti satraucošu tendenci, piemēram, iedzīvotājiem vecumā pēc 65 gadiem pēc transfertu saņemšanas risks mazinās, taču salīdzinot ar 2004. gadu arī pēc transferta (visbiežāk – vecuma pensijas) saņemšanas risks ir būtiski liels – 45,7% pensionāru saņem ieņēmumus zem 60% no iedzīvotāju ienākumu mediānas (2017. gadā zem 367 eiro mēnesī). 2004. gadā šis rādītājs bija vairāk nekā uz pusi mazāks – 21,1% pensionāru. Pasliktinājums kopš 2004. gada šajā vecuma grupā ir kritisks.**

22. attēls. Nabadzības riska indekss pirms un pēc sociālo transfertu saņemšanas pēc vecuma Latvijā 2004. un 2017. gadā. Avots: Centrālā statistikas pārvalde.

2.2. Latvijas iedzīvotāji ir gatavi ienākumu nevienlīdzības mazināšanas pasākumiem

Aptaujā bija četri papildu jautājumi par ienākumu nevienlīdzības mazināšanu. Iedzīvotāju atbildes iepriecina, jo tās ir stabili atbalstošas, t.i. iedzīvotāji ir gatavi pasākumiem, kas mazinātu nevienlīdzību, piemēram, likumu maiņai, nodokļu maiņai. Saņemtās atbildes ir ļoti būtisks faktors atbalstam valdībai pieņemt grūtākus lēmumus.

23. attēls. Vai Latvijā vajadzētu veikt pasākumus (piemēram, mainīt likumus, nodokļus), lai mazinātu ienākumu nevienlīdzību valstī? % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2019.

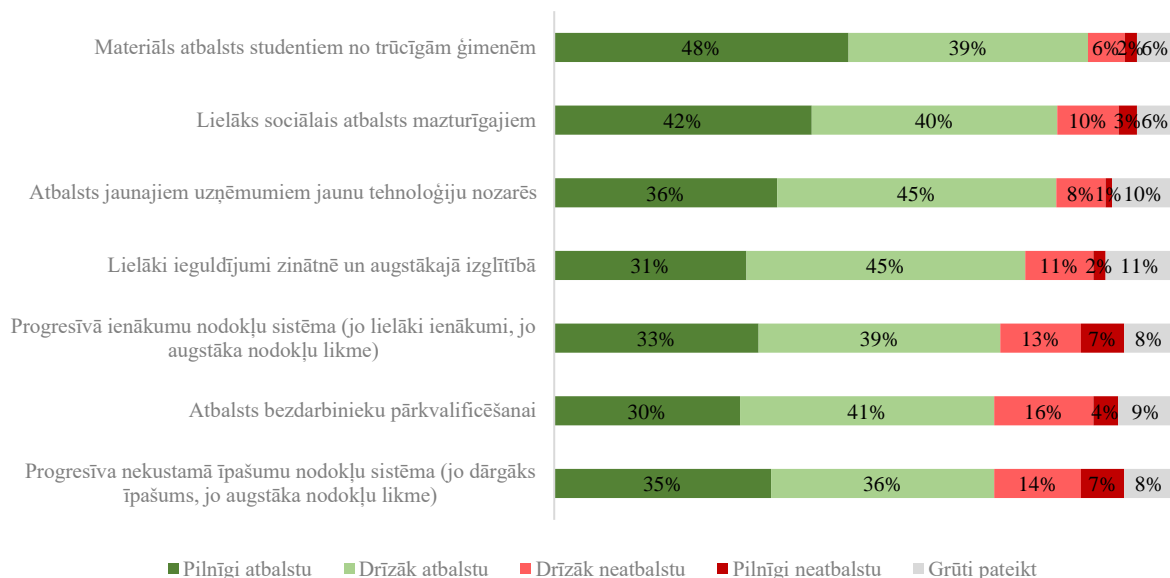
Kopumā 85% no respondentiem (50% – noteikti jāveic, 35% – drīzāk jāveic) atbalsta nepieciešamību veikt ienākumu nevienlīdzību mazinājošus pasākumus.

Sociāldemogrāfisko grupu atbilžu sadalījumā jāizceļ divi novērojumi –

- pēc iedzīvotāju vecuma visvairāk atbalsta nevienlīdzības pasākumu ieviešanu iedzīvotāji vecumā no 55 līdz 63 gadiem – 89% (60% – noteikti jāveic, 29% – drīzāk jāveic);
- pēc reģionālā sadalījuma rīdzenieki sniedz zemāko atbalstu – 79% (44% – noteikti jāveic; 35% – drīzāk jāveic);
- pēc sarunvalodas ģimenē: latviešu valodā runājošie atbalsta vairāk 88% (52% – noteikti jāveic; 36% – drīzāk jāveic), savukārt ģimenē runājošie krievu valodā atbalsta mazāk 79% (47% – noteikti jāveic; 32% – drīzāk jāveic).

2.3. Lielāko atbalstu aicina sniegt studentiem no trūcīgām ģimenēm

Aptaujā piedāvātajā nevienlīdzības mazināšanas pasākumu sarakstā lielākais iedzīvotāju atbalsts bija pasākumam, kas palīdzētu studējošiem no trūcīgajām ģimenēm – 87% (48% – pilnīgi atbalsta, 39% – drīzāk atbalsta) (sk. 24. attēlu). Šī aktivitāte nedaudz sasaucas ar valsts īstenoto programmu "Garantija jauniešiem", kuras īstenošana sākas 2014. gadā, un tās mērķauditorija ir jaunieši vecumā no 15 līdz 29 gadiem, kuri nemācās, nestrādā un neapgūst arodu. "Garantija jauniešiem" lielākoties piedāvā subsidētas darba vietas parastajā darba tirgū (EK 2019).

24. attēls. Kāda ir Jūsu attieksme pret šādu pasākumu īstenošanu ienākumu nevienlīdzības mazināšanai Latvijā? % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2019.

Otrajā vietā pēc iedzīvotāju atbalsta esošais lielāka sociālā atbalsta mazturīgajiem pasākums (82%: 42% – pilnīgi atbalsta; 40% – drīzāk atbalsta) arī atspoguļo iepriekš minētās nabadzības riska problēmas. Trešajā vietā norādītais atbalsts jauniešiem uzņēmumiem savukārt liecina ne tikai par nākotnē orientētu pieeju, bet arī centieniem palīdzēt kāpināt tautsaimniecības pievienoto vērtību (arī kā papildu izeju nevienlīdzības mazināšanā).

2.4. Nodokļu progresivitāte kā efektīvākais līdzeklis, savukārt nekompetence valsts pārvaldē kā būtiskākais šķērslis nevienlīdzības mazināšanā

25. attēls. Kuri divi no šiem pasākumiem būtu efektīvākie ienākumu nevienlīdzības mazināšanai? % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2019.

Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

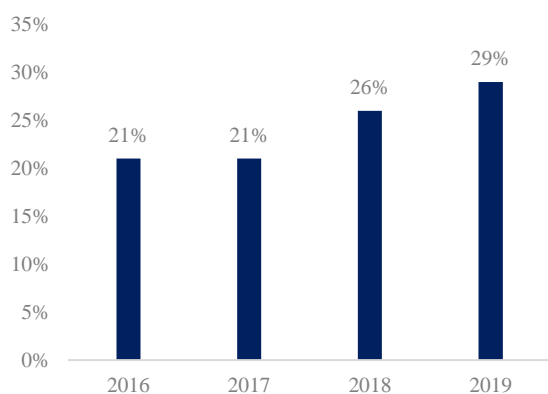
Iedzīvotāju sniegtās atbildes, izvēloties divus efektīvākos pasākumus nevienlīdzības mazināšanai, liecina, ka divi fiskālie instrumenti, kas tiešā veidā ietekmē iedzīvotāju naudas izteiksmē, tā vienlaikus arī dodot iespēju stiprināt nodokļu ieņēmumu pusi, vēl aizvien ir reālistiskākie un būtiskākie. Progresīvā ienākumu nodokļu sistēma (atbalsts pausts 51% atbilžu) un progresīvā nekustamā īpašuma nodokļu sistēma (atbalsts pausts 36% atbilžu) ir divi visvairāk atbalstītie kā efektīvākie nevienlīdzību mazinājošie pasākumi (sk. 25. attēlu).

Savukārt divi lielākie šķēršļi (sk. 26. attēlu) – valsts pārvaldes mazspēja nevienlīdzības mazināšanā (guva 61% iedzīvotāju kritiku) un politiskās gribas trūkums (44%) – ir cieši saistīti, un visdrīzāk kritikas cēlonis ir meklējams problēmas nozīmībā un to, ka situācija atsevišķās iedzīvotāju grupās pat pasliktinās nevis uzlabojas.

26. attēls. Kas, Jūsaprāt, ir divi galvenie šķēršļi ienākumu nevienlīdzības mazināšanai? % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2019.

3. Par Fiskālo padomi šogad ir dzirdējuši jau 29% no respondentiem

27. attēls. Informētība par Fiskālās disciplīnas padomi, jautājot – Vai Jūs esat dzirdējis/usi par Fiskālās disciplīnas padomi, % no visiem respondentiem. Avots: SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu, 2016.-2019.

Noslēdzošais jautājums ikgadējā aptaujā ir par informētību par mūsu iestādi – par Fiskālās disciplīnas padomi. Ir ļoti patīkami konstatēt, ka ikgadēji ir vērojams neliels, bet tomēr pieaugums ar tiem sabiedrības locekļiem, kas ir dzirdējuši par Padomes darbu un to ievērojuši. Kopš 2016. gada, kad par Padomi bija dzirdējuši 21% respondentu, šogad šis īpatsvars veido 29% (sk. 27. attēlu).

Sociāldemogrāfisko grupu atbildēs īpaši jāizceļ, ka augstāko izglītību ieguvušo vidū Padomes atpazīstamība ir sasniegusi 46% (2016. gadā īpatsvars bija 32%).

Padomei ir būtiski, lai viņu darbs fiskālās disciplīnas stiprināšanā Latvijā būtu sadzirdēts, tāpēc neliels, bet pastāvīgs kāpums atpazīstamībā, ir labs Padomes komunikācijas aktivitāšu novērtējums. Sasniegtais atpazīstamības līmenis neatbilst Padomes komunikācijas stratēģijā noteiktajam mērķa rādītājam 2019. gadam, kas ir 33%, tomēr ir tam cerīgi pietuvojies.

Secinājumi

Iedzīvotāju aptauja liecina, ka interese par budžeta veidošanu samazinās. Budžeta profesionāļu pienākums ir atgūt sabiedrības interesi par to sabiedrības līguma daļu, ko var nosaukt par valsts prioritāšu izpratni. Sekošana tam, kā tiek veidots Latvijas valsts budžets zināmā mērā raksturo arī to, vai iedzīvotājiem ir interese par savas valsts pārvaldību. Lejupslīde iedzīvotāju īpatsvarā, kuriem tas interesē, liecina par attālināšanos no valsts finanšu pārvaldības, lai kā arī iepriekš bija vēlēšanās redzēt centienus tam tuvoties (Kalsone 2018).

Vājš novērtējums valdības spējai reālistiski prognozēt ieņēmumus un plānot izdevumus pretstatā budžeta izpildes faktam, kur redzam rūpīgu un piesardzīgu plānošanu, papildus apstiprina to, ka iedzīvotājam, nepastāvot interesei par budžetu, var izveidoties virspusējs priekšstats arī par šī instrumenta darba kvalitāti. Iespējams arī nodokļu sloga (ieņēmumu puse) un līdzekļu nepietiekamība (izdevumu puse) ir tie apstākļi, kas liek iedzīvotāju būt tik kritiskam un secināt, ka valdība nav reālistiska šajā darbā.

Pretrunīgākais jautājumu pāris ir par uzkrājumiem un par parādu. Iedzīvotāji sniedz augstu atbalstu valdībai jautājumā par uzkrājumu nepieciešamību, taču teju tik pat augsts atbalsts ir jautājumā par tiesībām audzēt parādu, ja ir gudras investīcijas un tās palīdzētu audzēt ekonomiku. Raugoties tuvāk uz atbildēm pa gadiem, jāsaka, ka arī pārmaiņu impulsi (kā mainījies ir iedzīvotāju īpatsvars uz vienu un otru atbildi) liecina par to pašu pretrunīgumu – nedaudz samazinās atbalsts uzkrājumu veidošanai un nedaudz samazinās arī atbalsts parāda veidošanai. Kā nesen žurnālists Māris Zanders (Zanders 2019) minēja par *zvedru galdu* sabiedrības pieejā politikas, reliģijas u.c. jautājumos, tad arī šeit veidojas līdzīga mozaīka – atbalsts valdības tiesībām gan uzkrāt, gan tērēt.

Situācijās, ja valdībai nāktos mazināt budžeta deficītu, iedzīvotāji nemainīgi dod priekšroku valdības spējai mazināt izdevumus, nevis celt nodokļus. Tāpat arī *top* trīs nozares, kurām nedrīkstētu aizskart finansējumu, ir veselības aprūpe, sociālās garantijas un izglītība. Lai gan šeit uzreiz var piebilst, ka problēmu cēloņus izglītības un veselības sistēmās vairāk saskata sistēmas nesakārtotībā, nevis finansējuma trūkumā. Toties iedzīvotāji pavisam droši ļauj pārskatīt izdevumus arī jau četros gados ierastās *top* trīs jomās – atalgojumu valsts pārvaldē, valsts drošību un aizsardzību un finansējumu kultūrai.

Ienākumu un bagātības nevienlīdzība Latvijā ir ļoti augsta. Pirmā vieta eirozonā pēc bagātības sadalījuma, trešā vieta Eiropas Savienībā pēc ienākumu nevienlīdzības un ceturtā pēc nabadzības riska indeksa, liek secināt, ka problēma ir nozīmīga. Aptaujas atbildes dod zaļo gaismu valdībai risināt šos jautājumus. Sabiedrība ir gatava arī grūtākiem lēmumiem, kas palīdzētu uzlabot esošo situāciju.

No aptaujā piedāvātajiem pasākumiem, iedzīvotāji visvairāk atbalsta materiālu palīdzību studentiem no trūcīgām ģimenēm, kam tālāk seko lielāka sociālā atbalsta nepieciešamība mazturīgajiem un trešā vietā ierindots atbalsts jaunažiem uzņēmumiem jaunu tehnoloģiju nozarēs. Tieši šāda pasākumu prioritizēšana liecina gan par nākotnē orientētām izvēlēm, gan arī par vissasāpējušāko jautājumu risināšanas vajadzību.

Kā efektīvākie ienākumu nevienlīdzības pasākumi bija atzīmēti abi progresivitāti nosakošie pasākumi – gan progresīvā ienākumu nodokļu sistēma, gan progresīvā nekustamā īpašumu nodokļu sistēma. Iedzīvotāju atbildes pārlicina, ka nekas efektīvāks vēl nav izgudrots par iedzīvotāju ietekmēšanu monetārā izteiksmē (galvenais pamats uzvedības ekonomikā), un būs vien šie divi fiskālie instrumenti jāizmanto daudz intensīvāk.

Konstatējot iedzīvotāju kritiku par valsts pārvaldes nekompetenci ienākumu nevienlīdzības mazināšanā, ļoti iespējams šo atbildi ir veicinājis tieši nabadzības indeksa augstais līmenis un nevienlīdzības rādītāji, kas 2018. gadā pat piedzīvoja pieaugumu pret iepriekšējo gadu (Džini indekss). Zināmā mērā otrs atzīmētais šķērslis – politiskās gribas trūkums – papildina šo rīcības mazspēju no valsts vadītāju puses.

Fiskālajiem instrumentiem jāpalīdz mazināt nevienlīdzību

Padome šogad ir sasniegusi atpazīstamību 29% apmērā no visiem respondentiem, t.sk. 46% no tiem respondentiem, kam ir augstākā izglītība. Pārdomātas komunikācijas aktivitātes un proaktīva rīcība no Padomes puses ir ļāvusi ikgadēji kāpināt fiskālās disciplīnas sargsuņa atpazīstamību.

Rekomendācija

Iedzīvotājos jārosina lielāka interese un līdzdarbošanās budžeta veidošanā, un izrādītais atbalsts nevienlīdzības mazināšanas pasākumiem varētu būt viens no papildu aspektiem, kur sabiedrība ir gatava iesaistīties diskusijās un arī pasākumu īstenošanā. Satversmes tiesas priekšsēdētāja Ineta Ziemele (Ziemele 2019) norāda, ka šo jautājumu risināšanai jābūt ar augstāko prioritāti. Valdībai ar iedzīvotāju atbalstu jāspēj turpināt darbu nodokļu progresivitātes pilnveidē.

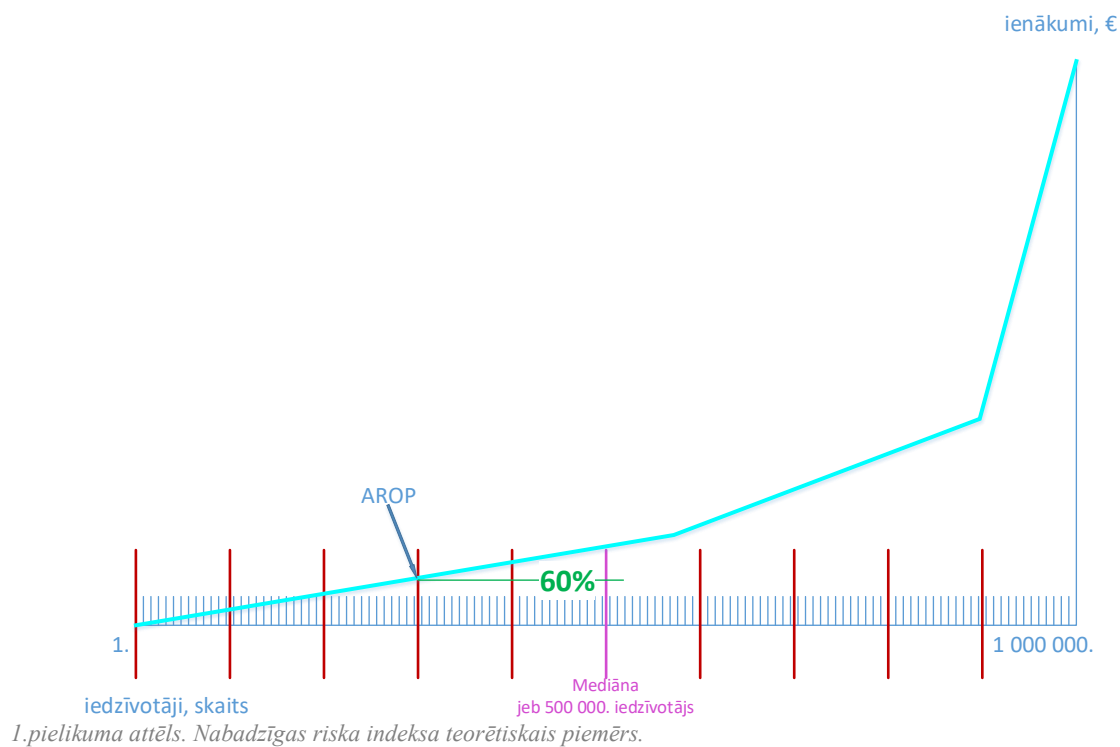
Izmantotā literatūra

1. Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes. Pieejamas: <http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/>
2. Eurostat datubāzes. Pieejamas: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
3. SKDS aptauja par valsts budžeta disciplīnu 2016., 2017., 2018. un 2019. gadā. Pieejama: <https://fdp.gov.lv/petijumi-un-aptaujas>
4. Eiropas Komisijas 2019. gada ziņojums par Latviju. 2019. gada februāris. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-latvia_lv.pdf
5. Fiskālās disciplīnas padomes komunikācijas stratēģija 2017.-2019. gadam. Komunikācijas mērķi, uzdevumi, galveno aktivitāšu saraksts. 2016. gads oktobris. Pieejama: https://fdp.gov.lv/files/uploaded/FDP_1_03_1180_20161005_Rikojums_komunikācijas_strategija_groz_2017_2019_Piel1.pdf
6. V.Ivaškaite-Tamošiūne, V.Maestri, J.Malzubris, A.Poissonnier, A.Vandeplas. The effect of Taxes & Benefits Reforms on Poverty & Inequality in Latvia. 2018. gada oktobris. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/eb039_en_0.pdf
7. D.Kalsone. Lēnā tuvošanās valsts budžetam. 2018. gada jūnijs. Pieejams: https://fdp.gov.lv/files/uploaded/20180625_tuvosanas_budzetam.pdf
8. D.Kalsone. Vēlējums Latvijai nākamajiem 100 gadiem. 2018. gada novembris. Pieejams: <https://sekretariats.blogspot.com/2018/11/velejums-latvijai-nakamajiem-100-gadiem.html>
9. M.Zanders. Ērtais pesimisms. 2019. gada maijs. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/versijas/maris-zanders-ertais-pesimisms.d?id=51122707>
10. I.Ziemele. ST priekšsēdētāja: Nevienlīdzības mazināšanai ir jābūt absolūtai valsts prioritātei. 2019. gada janvāris. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/latvija/st-priekssedetaja-nevienlidzibas-mazinasanai-ir-jabut-absolutai-valsts-prioritatei-14212186>

1.pielikums. Nabadzības riska indeksa (AROP) skaidrojums

Nabadzības riska indekss (*at-risk-of-poverty rate* – AROP (angļu valodā)) – iedzīvotāju īpatsvars (procentos), kuru ekvivalents rīcībā esošais ienākums ir zem 60% no nacionālā ekvivalentā rīcībā esošā ienākumu mediānas².

Pārceļot definīciju grafiski (sk. 1.pielikuma attēlu zemāk), t.i. visus iedzīvotājus norādot uz horizontālās ass un sakārtojot viņus pēc viņu rīcībā esošajiem ienākumiem (uz vertikālās ass ienākumi €) var ērtāk konstatēt pa vidu esošo iedzīvotāju (mediāna), nolasīt viņa ienākumus, kā arī izrēķināt 60% no šī ienākuma un apzināt, cik tad liels iedzīvotāju īpatsvars ir zemāks par šo 60% apjomu. Atrastais krustpunkts arī ir nabadzības riska indekss (AROP).

² Nabadzības riska indeksa definīcija pieejama šeit: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/nabadziba/tabulas/metadati-monetas-nabadzibas-ienakumu-nevienlidzibas>, skatīts: 27.05.2019.